

ПРО ІСТОРІОСОФІЮ ДМИТРА ДОНЦОВА

У статті здійснено спробу застосування категорій "архетип" та "міф" до історіософських поглядів Дмитра Донцова. Сам міф при цьому розуміється як інваріантна складова всіх типів світогляду, взятих у часовому аспекті.

Ключові слова: традиція, міф, архетип, міфічний час.

Термін "історія" неоднозначний. З одного боку, це реальні минулі події як цеглинки історичного процесу. З іншого – історія є науковою дисципліною, що пояснює хід історії в першому значенні.

Відповідно до цього полісемантизму терміна розрізняють і два типи філософії історії. Перший пов'язаний з виявленням у подіях минулого деяких закономірностей, структур, сенсу, мети, призначення історії і т.п. Такий тип філософування ще називають спекулятивною чи субстанційною філософією історії. У німецькій та російській науковій традиції, завдяки досліднику філософії історії Гегеля А.Цешковському, за цим типом філософії закріпився ще і термін "історіософія". Можна ще більше підсилити смисли терміна "історіософія" й означити її предмет як драму (чи навіть трагедію) історичного розвитку, інтуїтивне, естетичне переживання долі народів, релігійно-етичне осягнення основ історичного буття людини (В.Керімов). Другий тип філософії історії займається не побудовою спекулятивних схем, а вивчає природу і специфіку історії як науки, себто природу того способу, яким осягається історія як процес. Цей тип у сучасній літературі, починаючи із Раймонда Арона, називають критичною філософією історії.

Рефлексії Дмитра Донцова над минулим однозначно

підпадають під перший тип філософії історії, і тому далі ми будемо говорити лише про історіософію Дмитра Донцова.

Мета цієї статті – розкрити погляди Донцова на механізми історичного поступу та вказати на природу того світоглядного підґрунтя, що зумовив специфіку саме цих механізмів.

Тезово специфіку розуміння історичного поступу Донцовим можна сформулювати так. Не клас, а нація є первинною соціальною одиницею історичного процесу. Історія людства є боротьбою націй, культур, рас, в якій перемагає сильніша. Нація ж, у свою чергу, поділяється на ініціативну меншість (еліту) та пасивний натовп (масу). Якраз через творче насильство активної меншості спочатку в межах нації над пасивною більшістю, а потім і над іншими націями здійснюється рух історії. “Активна меншість є суспільнотворчою силою, чи то будуть “варяги”, чи конкістадори, чи певна кляса, що репрезентує націю, чи нація, що репрезентує їх “союз”, чи горстка підбурювачів – скрізь меншість... Творче насильство як “що”, ініціативна меншість як “хто” – ось підстава всякого майже суспільного процесу, спосіб, яким перемагає нова ідея” [1, 284 – 290], – писав Донцов у своїй основній роботі “Націоналізм”.

Творча меншість має принципово інше світовідчуття, ніж пасивна більшість. Зоологічна воля до життя, до влади, до експансії – ось риси психіки еліти. Звідси сліпа віра, фанатизм та аморальність як головні практичні вимоги для послідовників цієї ідеології. Донцовський вольовий націоналізм – це ідеологічна доктрина, що базується на принципово ірраціональних началах. Тут потрібно зауважити, що розуміння Донцовим категорії волі як основоположної для своєї доктрини є вельми специфічним. Воля у нього – це феномен інстинктивний, неусвідомлюваний. Це воля до життя “без санкцій, без оправдання, без умотивування”. У даному випадку потрібно погодитись із думкою відомого українського історика Івана Лисяка-Рудницького, який, спираючись на теорію К.Г.Юнга, твердив, що феномен волі обов’язково включає “елемент раціональної рефлексії, морального рішення, вільного вибору між альтернативами” [5, 401]. Він вважає, що головною помилкою волюнтаристського вчення

Донцова є “затерта різниця між свідомо і несвідомо зумовленими проявами психічної енергії” [5, 402].

Ідучи за О.Шпенглером, Донцов визначає місце України в колі цивілізацій. Тут його симпатії однозначно на боці Заходу, а не Росії. Все, що було величного в українській культурі, оригінального і здорового, “передираючися через російський намул, веслували ad fontes західної культури: Шевченко, Коцюбинський, Леся Українка, Зеров, Черемшина, Рильський, Хвильовий” [3, 19].

У Дмитра Донцова можна також зауважити досить чіткі архаїчні схеми сприйняття минулого, які ще називають міфічними. Міфічними такі схеми є насамперед тому, що вперше були помічені при вивченні архаїчних міфів, а не тільки тому, що несуть смисли вигадки, неправди, побрехеньки. На нашу думку, це і є те світоглядне підґрунтя, яке формує історіософську проблематику Донцова. Відомий німецький філософ-неокантіанець Ернст Кассілер на зв'язок міфу і минулого вказав так: “Міф не знає іншого способу пояснення, ніж звернення до далекого минулого та виведення сучасного стану фізичного і людського світу із первісного становища речей” [4, 579].

Отже, минуле в міфі абсолютизується. Це і призводить до зникнення відчуття часової протяжності в певні моменти його сприйняття. У міфі існує культ певних часових відтинків, що виконують функції міфічного першочасу. З точки зору міфосвідомості реальність є реальністю настільки, наскільки вона позначена. У первинний хаос вноситься якась точка, яка є початком структури. А це вже щось *певне*, що протистоїть *непевному*, тобто основний сенс міфу – перетворення хаосу в космос – знаходить тоді своє підтвердження. Одним із таких парадигмальних відтинків часу (точкою порядку) для національної самосвідомості виступає час творення етносу (нації).

Міфічна модель часу передбачає виділення в минулому епохи сакрального першочасу та відтворення присутності цього першочасу в сучасності.

На тому рівні національної самосвідомості, яка тяжіє до міфу, час виникнення українського народу моделюється за аналогією з міфічним Першочасом, який є “справжнім”, “дійсним” часом, що

творює у собі всі ті архетипи, до яких в наступні періоди української історії буде постійно повертатись національна самосвідомість. Знання первісної історії українського етносу сприймається як повернення до першооснов національного буття, як вихід за межі мирського (погіршеного варіанту) часу. Функція повернення до першооснов є досить дієвим засобом для забезпечення підйому “приспаного” національного духу. Повертаючись до “абсолютного начала”, яке було вмістилищем усього творчого, нація ніби починає творити себе наново, омиваючись у “водах вічності”, переходить на якісно новий рівень своєї історії. Тому володіння своїм минулим надає сили для впливу на сьогодення. І, навпаки, щоб оволодіти сьогодішньою ситуацією в національній сфері, потрібно знати історію походження української нації. Хто володіє знанням національного походження, той (за аналогією до архаїчних міфів) володіє долею нації.

У відомих своїх працях “Де шукати наших історичних традицій” (1937) та “Дух нашої давнини” (1944) творець ідеології інтегрального націоналізму намагався переосмислити українське минуле в категоріях ідеології “чинного”, або ще “вольового” націоналізму. Тут Донцов намагався вибудувати новий варіант ідеології традиціоналізму, який ґрунтується не на цінностях традиційно-аграрного суспільства, але такого, що послуговується останніми зразками європейської філософської думки (йдеться про А.Шопенгауера, “філософію життя”, Х.Ортегу-і-Гасета).

Відкриття можливостей міфу при конструюванні політичних ідеологій, започатковане Ф.Ніцше та Ж.Сорелем, захопило і Донцова. Присутність міфу в ідеології інтегрального націоналізму полягає насамперед у неусвідомленому наслідуванні форм міфічного мислення; тобто коли ми говоримо про цей рівень міфу у Донцова, то маємо на увазі насамперед певний спосіб організації подій минулого за архаїчними схемами світосприйняття. І хоча “міфізм” у Донцова як схема, форма реально існує в межах ідеологічної свідомості, але він вказує на існування постійних глибинних міфічних архетипів, без яких світ національного буття був би неможливим.

Донцов суто раціональним чином, доказово, сприймає минуле

України, холодно-логічно доводячи необхідність “фанатизму”, “сліпої віри” у “водінні нації до свого самоствердження”, не впадаючи при цьому ні в яку екстатичність. Тобто сприйняття минулого Донцовим є не безпосередньо-міфічним, воно вже опосередковане (опрацьоване) його рефлексією. Такий перетлумачений образ української історії в ідеологічних категоріях призначений був для широких мас із розрахунком, мабуть, на те, що на неусвідомленому рівні у сприймаючої сторони вже існує певна міфічна потреба. Тому, виходячи із відсутності спонтанного сприйняття і переживання української історії, із свідомого формування образу минулого для досягнення певної мети (самостійна Українська держава), цей рівень міфу у Донцова може бути віднесений лише до вторинних міфів, тобто міфології. Міфологія, на відміну від автентичного міфу, є зібранням міфів, уже підданих рефлексії, і тому придатною для використання в певних партикулярних інтересах.

Вихідна позиція у сприйнятті Донцовим українського минулого – визнання ієрархічного стану суспільства як єдино можливого для нормального розвитку української нації. На чолі такого ієрархізованого суспільства повинна стояти каста “луччих людей”. Всю історію України він і розглядає крізь призму цієї опозиції “еліта” – “маса”. Донцов пояснює своє розуміння вищої касты так: “Під кастою розумію тут не щось подібне до замкнених каст Індії, лише щось інше. Під правлячою кастою, під “аристократією” розумію щось подібне до Ордену, окрему положенням у суспільстві й духом верству “луччих людей”, як їх звала наша старовина, верству, яка поповнювалася б вихідцями з усіх станів суспільства на підставі суворого добору ліпших, а з другої сторони суворим перецідженням. “чисткою” охороняла б свою духовну й моральну вищість і чистість, свою форму й силу” [2, 7].

Виходячи із волюнтаристських засад своєї ідеології, Донцов намагається вольовим чином організувати все буття українського світу, включаючи його минуле, і поставити на службу ідеології чинного націоналізму. З необхідністю він вступає в конфлікт із уже сформованою народницькою схемою історії України, в якій рушієм історії були народні маси. Погрібне Донцову минуле

творюється найчастіше через надання історичним фактам нових значень, рідше – їх фальсифікацію. Спроба підкорення минулого полягає якраз у розповсюдженні жорсткої схеми кастовості на всю історію України.

Міфічність конструювання нового розуміння історії Донцовим виявляється в тому, що фактично для нього історія існує як історія *зразків* для оволодіння такою неприхильною для української нації тогочасною дійсністю. Найважливішим серед таких зразків (архетипів) є архетип кастовості, який Донцов утілює в певних подіях чи історичних діячах: Кастовість – це сконструйований Донцовим архетип, який для української історії є “наскрізною, інваріантною структурою” (С.Кримський).

Значення архетипового сприйняття минулого добре розкрито К.Г.Юнгом: Він писав: “Архаїчна людина... перед тим як що-небудь зробити, робить крок назад подібно до тореадора, який шукає рівноваги, щоб вірніше нанести смертельний удар. Вона шукає приклад у минулому і заглиблюється в нього, як у барокамеру [у російськомовному виданні “водолазний колокол”. – В.А.], щоб потім пірнути захищеною і оновленою – в проблеми теперішнього” [7, 15]. Саме в таких архетипах втілена національна сутність, тому він перестає бути прив’язаним до певної часової точки, і його дія розповсюджується на всі періоди української історії. У Донцова така національна сутність має назву “дух нашої давнини”.

Результатом процесу переосмислення українського минулого, через “вживлення” в його “тіло” архетипу кастовості, стає таке минуле, яке вже може бути засобом реалізації ідеологічних настанов “чинного націоналізму” у сьогоденні. Архетип кастовості вписується в модель часу, яка близька до моделі архаїчного міфу. Час Донцового образу українського минулого, який представлений у названих вище роботах, може бути поділений досить чітко на три відтинки. Перший відтінок характеризується пануванням кастових відносин, або, як пише Донцов, “вся наша історія аж до половини XIX віку свідчить, що ідея ієрархічності, кастового укладу суспільності була незрушним правилом нашого національного життя” [2, 77]. Початки ієрархізованого суспільства

в Україні Донцов, з посиланнями на археолога Щербаківського, відносить до 3 тис. до н. е., пов'язуючи їх з приходом кочівників-номадів на нашу землю. Далі правління аристократії поширюється в часи Київської Русі, польсько-литовської доби і, врешті, сягає часів козащини. Архетип кастовості на цьому відтинку часу виступає у чистому вигляді, і втілюється він у таких діячах історії, як князі Олег Володимир, Ярослав Мудрий, магнат Костянтин Острозький, у козацьких ватажках Байді-Вишневецькому та Боданові Хмельницькому, філософі Григорієві Сковороді. Отже, історичні особи перетворюються на зразкових героїв, носіїв лише аристократичних чеснот. Для стану правлячої верстви, за Донцовим, властиві такі чесноти, як "героїзм, непотурання злу, віра в своє високе післанництво, відданість справі, поняття честі, фанатизм на службі ідеї, відвага стояти і впасти при своїм ідеалі" [2, 17]. Саме українська аристократія є носієм традиційно-національного духу, і тому її занепад призводить до занепаду (до стану бездержавності) всієї української нації. Цей відтинок аналогічний міфічному Першочасу – зразковій епосі для наступних періодів. Це своєрідний "Золотий вік", якщо далі проводити аналогію з добою архаїки.

Наступний, другий відтинок часу, який можна виділити, пов'язується у Донцова із втраченою українською нацією верстви "луччих людей", занепадом системи моральних цінностей, які відображають світобачення вищої касты. Стан бездержавності – це кара українському народові за відхід від законів кастового (ідеального) суспільства, це темні часи, в яких архетип не діє. "За моральним упадком еліти, слідує, як його тінь, заслужена кара нації" [2, 23]. Тут у Донцова також відбувається уподібнення міфічній моделі поведінки, де забуття того, що сталося в ідеальні первісні часи, розглядається як головна перепона для пізнання, а отже, і для порятунку української нації. Носіями архетипу кастовості в цей темний період історії є не вся правляча верства, а лише окремі носії ідеалів вищої касты – Котляревський, Шевченко, Максимович!

Виродження козацької аристократії Донцов пов'язує із прийняттям нею цінностей демократичного суспільства – культу

приватного життя, матеріалізму, особистого блага, чуттєвих насолод. “Так спустошила і загинула й козацька держава, коли нагорі, серед правлячих опинилися люди з душею Шевченкових “свинонасів” [2, 32], – підсумовує ідеолог інтегрального націоналізму. Тому не дивно, що місце “змужиченої” касті пізніше зайняли чужинці – росіяни та більшовики. Українська інтелігенція також підтримала плебейські цінності “людини-маси”, а тому й не стала новою елітою, яка б могла виконати свою місію і вивести Україну в коло великих націй.

Нарешті, останній, третій, відтинок часу української історії пов’язується Донцовим із поверненням аристократичної верстви в структуру українського суспільства. Кастову структуру потрібно відновити, ідеал повторити і тоді відбудеться повернення до величних епох української історії. І як би там не було, але сучасність обов’язково повинна отримати “санкцію” на існування від досконалих часів минувшини. Надії на відновлення самостійності української нації пов’язуються Донцовим із початком Другої світової війни, яка відродить тип людини аристократичного світовідчуття. Ця активна верства врешті-решт об’єднає інертну масу в українську націю. А такі книги, як “Дух нашої давнини”, на думку автора, виконують функцію передавача забутих аристократичних традицій сучасним поколінням майбутньої правлячої еліти, вони “воскрешають” правильну давнину.

У Донцова бачимо і свідоме використання міфів для підсилення дієвості своєї ідеологічної доктрини, у даному випадку індійських. Мова йде про буквальне запозичення у ще одного ідеолога елітаризму – іспанського філософа Х.Ортеги-і-Гасета (есе “Безхребетна Іспанія”) – міфу про чергування двох діб в історії – “кітри” і “калі” [6, 176]. Зміст міфу зводиться до того, що існують епохи гармонійні і хаотичні. В ненормальну добу “калі” занепадає кастовий порядок у суспільстві тому, що бог Брама запов у сон. При занепаді до влади приходить голота. “шудри”. В цей час інший бог – “Вішну, прибрає постать страшного бога Шиви, нищить існуючі форми і несе з собою царство анархії та руїни. Сумерк богів, який гягнеться, доки не прокидається Брама, який посилає

того самого – тепер уже радісного бога в постаті спаса – того самого Вішну, запровадити наново кастовий лад, приборкати людей “калі”. Доба “кітра” починається знов” [2, 308].

Отже, говорячи про міфічні способи сприйняття Донцовим української історії, зазначимо, що історію він розуміє як суму зразків, прикладів, що виникли в ідеалізовані часи величчя української нації, повинні зреалізуватись у “зіпсованій” сучасності. Шукаючи причин тих бід, що спіткали українську націю, Донцов бачить їх у падінні архетипового кастового устрою.

Присутність давнини в сучасності як зразка, за яким ця сучасність повинна бути організована, і засвідчує аналогічність Донцової схеми української історії до деяких елементів структурів архаїчного міфу (до міфічної моделі часу).

Таке відверте перекомбінування смислів минулого стосовно до вже сформованої народницької національної ідеології свідчить про відступ від спонтанності як основної ознаки автентичності національної традиції. Тому бачення Донцовим минулого України можна назвати сконструйованим традиціоналізмом. Такий традиціоналізм є свідоме використання подій минулого для обґрунтування претензій ідеології “чинного” націоналізму у сьогоденні. Свідомо сконструйована за принципами традиціоналізму ідеологія вноситься у масову свідомість, де передбачається, що в цих межах вона буде функціонувати спонтанно. Відомий український культуролог та мовознавець Юрій Шерех, добре зрозумівши цей відхід від основоположних принципів історизму, цілком справедливо зробив закид у розриві з українським “ґрунтом”, “з живою українською стихією” [8, 68]. Для Шереха розуміння Донцовим минулого України є свідченням “брику традиціоналізму” [8, 66].

Якщо відповідно до принципу історизму існує унікальне минуле, незалежне від пізнаючого суб’єкта, яке може бути адекватно сприйняте лише відповідно до соціального контексту, то уявлення Донцова про українське минуле можуть бути потрактовані як агігісторичні.

Справді, архетип кастовості, що пронизує історію України, зовсім не сприяє розумінню унікальності (“разовості”) тієї чи

іншої епохи та відчуттю часу. Архетипове сприйняття минулого, незалежно від того, чи притаманне воно архаїчному міфу, народній культурі чи ідеологічним побудовам Донцова, задіює найвищу можливість авторитету, яку може надати минуле сучасності, – це аргумент вічності.

1. Донцов Дмитро. Націоналізм. – Лондон-Торонто: Українська видавнича спілка, 1966. – 347 с.

2. Донцов Дмитро. Дух нашої давнини. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 342 с.

3. Донцов Дмитро. Росія чи Європа? Та інші есеї. – К.: Вид. Спілки Української Молоді, 1992. – 43 с.

4. Кассирер Э. Опыт о человеке // Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. – М.: Гардарика, 1998. – С. 440 – 722.

5. Лисяк-Рудницький І. На обороні інтелекту // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. – К.: Основи, 1994. – С. 381 – 407.

6. Ортега-і-Гасет Х. Безхребетна Іспанія // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – С. 140 – 195.

7. Юнг К.Г. Душа и миф: Шесть архетипов. – К.: Гос. Библ. України для юношества, 1996. – 380 с.

8. Шерех Юрій. Донцов ховас Донцова // Шерех Юрій. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. – Харків: Фоліо, 1998. – Т.3. – С. 52 – 87.

Вячеслав Артюх. Об историософии Дмитрия Донцова. В статье сделана попытка применения категорий “архетип” и “миф” к историософским взглядам Дмитрия Донцова. Сам миф при этом понимается как инвариантная составляющая всех типов мировоззрений, взятых во временном аспекте.

Ключевые слова: традиция, миф, архетип, мифическое время.

Vyacheslav Artyukh. About Historiosophy of Dmytro Dontsov. In the article the autor tries to apply the categories of “archetype” and “myth” to historiosophical conception of Dmytro Dontsov. The myth thus is understood as invariant component of all types of the world outlook, taken in time perspective.

Key words: tradition, myth, archetype, mythical time.